

Ormóshegyi Zoltán¹

Az emberi jogok és a jog interdiszciplináris megközelítése

The interdisciplinary approach of human rights and the law

Absztrakt

Jelen tanulmány célja, hogy kapcsolatot találjon a jogtudomány és a teológia között. A tanulmány első részében az emberi jogok interdiszciplináris megközelítését adja. Ez a fajta megközelítés a keresztyén teológia felől közelíti meg a témát. A második fő részben a jog és törvény fogalmának a tisztázásra tesz kísérletet a szerző. Teszi ezt úgy, hogy bemutatja a római jog által használt fogalmakat, a természetjogi és jogpozitivisták megközelítést tárgyalva. Végül pedig egy újszerű interdiszciplináris megközelítés bemutatására törekszik.

Kulcsszavak: jog, emberi jogok, jogpozitivismus, természetjog, teológia, nomos pneumatológiai megközelítése.

Abstract

The aim of this study is to find a link between jurisprudence and theology. In the first part of the paper, it gives an interdisciplinary approach to human rights. This approach approaches the subject from the perspective of Christian theology. In the second main part, the author attempts to clarify the concepts of law and justice. He does so by introducing the concepts used in Roman law, discussing the natural law and legal positivist approaches. Finally, he seeks to present a novel interdisciplinary approach.

Keywords: law, human rights, natural law, legal positivism, theology, the pneumatical approach of nomos

Desmond Tutu szerint: „Embernek lenni annyi, mint szabadnak lenni.”² Ez a szabadság magában foglalja egyszerre a külső és a belső szabadságot. A teológia és a jogtudomány közötti egyik fő kapcsolódási pontot a természetjog mellett az emberi jogok jelentik.³ Jelen tanulmányban bemutatjuk az emberi jogok és a jog fogalmának

¹ Ormóshegyi Zoltán, Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi Kar, óraadó tanár, kormánytisztviselő

² Witte Jr, John –Latterell, Justin J.: Christianity and Human Rights: Past Contributions and Future Challenges. In Journal of Law and Religion, Vol. 30, No. 3, 2015, 353–385. o.

³ Ezt az álláspontot képviseli John Witte, és Nicholas Wolterstorff. Az emberi jogokról szóló modern protestáns tanítás összefoglalását lásd: Witte, John – Alexander, Frank S. (ed.): Christianity and Human Rights: An Introduction. Cambridge University Press, Cambridge, UK, New York, 2010, 155–173. Lásd még: Wolterstorff, Nicholas: Justice in Love. Paperback edition, Emory University Studies in Law and Religion Grand Rapids, William B. Eerdmans, Mich., 2015. Wolterstorff, Nicholas: Justice: rights and wrongs. Princeton, Princeton University Press, 2008. Ezzel ellentétes álláspontot képvisel Reinbold, Jenna: Seeing the Myth in Human Rights. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2016.

interdiszciplináris megközelítést.

A jog és a törvény fogalmának a római jogi meghatározását követően a természetjogi, a jogpozitivisták és az interdiszciplináris megközelítést foglaljuk össze.

I. Emberi jogok interdiszciplináris megközelítése

Az emberi jogok eredetét tekintve többféle megközelítés létezik. A legelterjedtebb az, hogy az emberi jogok a felvilágosodás filozófusainak a produktumai. Thomas Hobbes, John Locke vagy David Hume⁴ találták ki ezeket a fogalmakat, amihez a keresztyénségnek semmi köze sincs.⁵

Ezzel szemben álláspontunk szerint az emberi jogok kialakulásában és fejlődésében a keresztyénségnek döntő hatása volt. Megfigyelhető, hogy a keresztyénségtől áthatott európai⁶ és észak-amerikai kontinensen alakult ki az emberi jogok fogalma.⁷ A keresztyén tanítás és az emberi jogok elválaszthatatlanok egymástól.⁸ Ezt támasztja alá többek között John Witte, amikor amellett érvel, hogy az emberi jogok kialakulásában és fejlődésében a kálvinizmusnak fontos szerepe volt.⁹ Theodor Heuss szerint az európai kultúra három fő pilléren nyugszik. Ez a három pillér pedig: a görög filozófia, a római jog és a keresztyén kultúra.¹⁰ Az emberi jogok fogalmának a fejlődését a XII. századtól a XV. századig Brian Tierney mutatta be.¹¹ A reformációtól a jelen korig pedig Richard Tuck elemzi e fogalom fejlődését.¹² Az emberi jogok teológiai megközelítése meglehetősen komplex. Vannak, akik teljesen visszautasítják ennek a fogalomnak a teológiai megközelítését.¹³ Némely teológus szerint a téma teológiai megközelítése csak a teológia perifériáján történhet meg.¹⁴

Létezik olyan megközelítés is, amely szerint az emberi jogok a teológia szerves részét képezik. A protestáns teológiában ezen nézet kiváló képviselője Abraham Kuyper (1837–1920), Hollandia 1901 és 1905 közötti miniszterelnöke. A kálvinizmus politikai jelentősége című munkáját ezzel az alcímmel jelentette meg 1874-ben: A kálvinizmus, mint az alkotmányos szabadságok alapja és biztosítója. E munkájában részletesen kifejti és indokolja köztörténeti adatokkal és a korabeli teológiai, filozófiai és jogbölcseleti nézetek elemzésével, hogy a kálvinista rendszerből igazi alkotmányos közjog származik azáltal, hogy a szabadságjogok a lelkiismereti szabadság elismertetése és a kálvinista gyakorlatba történt

⁴ Norton, David Fate – Taylor, Jacqueline Anne (szerk.): *The Cambridge companion to Hume*, 2nd ed, Cambridge companions to philosophy. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 2009.

⁵ Haakonssen, Knud: *Natural law and moral philosophy: from Grotius to the Scottish Enlightenment*. Cambridge – New York, Cambridge University Press, 1996.

⁶ Churchill, Leigh: *The history of the Christian church*. Carlisle, Cumbria – Waynesboro, GA: Paternoster Lifestyle, 2001.

⁷ Berman, Harold Joseph: *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1983.

⁸ Berman, Harold Joseph: *Law and Revolution II: The Impact of the Protestant Reformations on the Western Legal Tradition*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2003.

⁹ Witte, John: *The reformation of rights: law, religion and human rights in early modern Calvinism*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

¹⁰ Zlinszky János: *Emberi jogok és keresztyén etika*. In *Iustum Aequum Salutare* V. 2009/2. szám, 127-132. o.

¹¹ Tierney, Brian: *The idea of natural rights: studies on natural rights, natural law, and church law, 1150-1625*, Emory University studies in law and religion, no. 5, Atlanta, Ga: Scholars Press, 1997.

¹² Tuck, Richard: *Natural Rights Theories: Their Origin and Development*. Cambridge, UK – New York, Cambridge University Press, 1981.

¹³ Brunner, Emil: *Justice and the social order*. London, Lutterworth Press, 1946.

¹⁴ Ezt az álláspontot képviselik többek között: Jan Milič Lochman és Jürgen Moltmann. Lásd: Miller, Allen O. és World Alliance of Reformed Churches (Presbyterian and Congregational), (ed.): *A Christian declaration on human rights: theological studies of the World Alliance of Reformed Churches*, Grand Rapids, MI: Eerdmans.

átültetése útján a francia forradalom közvetítésével közkinccsé váltak.¹⁵

Az emberi jogok „evangelikál” megközelítését adja John Stott, aki szerint: „... az emberi jogok lényegét, eredetét és természetét az emberi lét értelme felől kell megközelíteni. Az emberi jog azt a kérdést foglalja magában, hogy mit jelent embernek lenni.”¹⁶ Ezzel a meghatározással John Stott kitágítja a horizontot. Aki az emberi jogokat kutatja, az magával az emberrel és annak védelmével foglalkozik. Nem csupán egy jogintézményt lát a maga elvontságában, hanem magát az embert a maga komplexitásában.

A gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jogot és az emberi jogokat a teológia és a jogtudomány közötti (egyik) kapcsolódási pontnak is tekintjük. Paczolay Péter Georg Jellinek német jogtudóshoz köti azt a tételt, hogy „az emberi jogként elismert különböző jogosultságok a vallásszabadságból fejlődtek ki.”¹⁷ Szathmáry Béla Georg Jellinek megelőző Auguste Laugel nevéhez kapcsolja ezt a megállapítást a következőképpen: „A kálvinista protestáns irodalomban a filozófiai forradalom kezdetét a XVI. századra teszik, amelynek folytatása, népszerűsítője és terjesztője a XVII. század lesz, s a politikai szabadságokat a kálvinizmus szelleméből vezetik le. Így Auguste Laugel (1830-1914) az 1873-ban megjelent *L'Angleterre politique et sociale* című munkájában fejti ki először, hogy „a francia forradalmat filozófusok csinálták, az angol forradalmat a protestánsok. Franciaország teoretikusai a politikai szabadságot tekintik elsődlegesnek. Angliában a vallásszabadság volt minden politikai szabadságjog szülőanyja. A Biblia tette az angol polgárt szabaddá azáltal, hogy őt a Szentírás tekintélyének vetette alá.”¹⁸ Ezt az összefüggést többen vitatják. Többek között Sajó András, aki így fogalmaz: „Mit keres a habeas corpus büntetőeljárás szabálya a vallásgyakorlás szabadsága mellett? Az emberi jogok vagy szabadságjogok, vagy szabadság-korlátok.”¹⁹

A lelkiismeret belső döntésének a jogát a kényszermentességre a jogi szakirodalom forum internumnak, a teológia legtöbbször a lelkiismeret szabadságának nevezi.²⁰ Az ember külső-belső szabadsága az ember méltóságából eredeztethető. Az emberi méltóság egyik legfontosabb következménye az, hogy senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy lelkiismerete ellen cselekedjék.²¹

II. A jog és a törvény jogi fogalma

„A jogászok még mindig próbálkoznak a jog és a törvény fogalmának a meghatározásával.”²² „A társadalom sokféle kérdést tesz fel, amire a jogtudósok különböző idegen és paradox válaszokat adnak. Többek között a jogtudósok próbálnak arra is válaszolni, hogy mi is tulajdonképpen a jognak és a törvénynek a fogalma.”²³

¹⁵ Szathmáry Béla: Kálvin a kortársunk? In Fazakas Sándor (szerk.): Kálvin időszerűsége, Magyarországi Református Egyház Kálvin Kiadója, Budapest, 2009, 379–380. o. Kuyper, Abraham: Het Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutionele vrijheden. Een nederlandse gedachte, Amsterdam, 1874. Magyarul: A kálvinizmus politikai jelentősége, A kálvinizmus mint az alkotmányos szabadságjogok alapja és biztosítója. (ford.: Miklós Ödön) Holland-Magyar Református Bizottság, Budapest, 1923.

¹⁶ Stott, John: Issues facing Christian today, Marshall Regen and Scott, 1984, 78. o.

¹⁷ Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): Emberi Jogok, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 529. o.

¹⁸ Laugel, Auguste: *L'Angleterre politique et sociale*, Hachette et cie Paris, 1873. 41. o.

¹⁹ Sajó András: Jogosultságok. MTA Állam és Jogtudományi Intézete, Seneca Kiadó, Budapest, 1996, 28. o.

²⁰ Bear, David: Nagyító alatt az egyházügyi törvény: A vallásszabadság védelmében. Wesley János Kiadó, Budapest, 2014, 29. o.

²¹ 4/1993. (II.12.) AB Határozat

²² „The jurists are still trying to define the law.” In Kant, Immanuel: Critique of Pure Reason, 1781.

²³ „Few questions concerning human society have been asked with such persistence and answered by serious (legal) thinkers in so many diverse, strange, and even paradoxical ways as the question. What is law?” In Hart,

Kant és Hart arra a fontos igazságra mutat rá, hogy ahogyan a teológiában nem beszélhetünk egységes törvény-fogalomról, úgy a jogtudományon belül sem. Egyenlőséget tehetünk-e egyáltalán a jog és a törvény fogalma közé? Erre a kérdésre úgy lehet válaszolni, hogy először röviden ismertetjük a római jog által használt jog és törvény fogalmakat, majd a természetjogi és a jogpozitivisták megközelítést, végül pedig az interdiszciplináris jogtudományt.

II. 1. A Római jog által használt jog és törvény fogalmak

A jog és a törvény fogalmának a jogi meghatározást a római jognál kell keresnünk. Nemcsak azért, mert a „jogot abban a formájában, ahogy azt a mai napig ismerjük, a rómaiak találták ki,”²⁴ hanem azért is, mert a modern kontinentális jogrendszerek erre az alapra épültek rá. Az archaikus Rómában három normarendszert különböztettek meg. Az alábbiakban bemutatjuk ezek fogalmát, valamint az ezekből származó tárgyi jogforrások közül a törvényt (lex).

II.1. 1. Mos

A legrégebbi idők komplex normarendszere a mos, vagy mores maiorum (ősök szokásai). Ez a vallási-erkölcsi-jogi normák rendszere volt. Az ősi római társadalomban mos alatt egyaránt értettek szokásjogot, szokást. Ez az erkölcsi normák önálló rendszere volt.²⁵

II.1. 2. Ius

A latin nyelvben alakult ki először önálló szó, fogalom a jog megjelölésére (ius), amely kezdetben természetesen még nem jelentette a jog általános, elvont fogalmát. A ius szó eredetileg a forum Romanum egy konkrét helye volt, ahol a praetor törvénykezett. Később az iniuriával szemben a magatartás jogszerűségére vonatkozott. Miután pedig a ius jelentését el tudták vonatkoztatni a magatartás ténylegességétől, kialakult annak elvont, anyagi jogi és tárgyi jogi fogalma.²⁶ A ius fogalma azután tovább differenciálódott, mivel a római városállam sajátos jogrendszerét értették a ius civile fogalma alatt. A későbbiekben az erkölctől és az isteni jogtól elválva azon normák összessége lett, „amelyek a társadalom külső rendjét fejezik ki, szabályozzák (norma agendi). A külső rend szabályozása mellett jelölte az egyént a létező jogi normákon belül megillető jogosultságait (facultas agendi).”²⁷

II.1. 3. Fas

Az erkölcsi normák mellett (mos) a vallási normák összessége is jelen volt a kezdetekben. Fas alatt eredetileg minden olyan magatartást értettek, amely az isteneket nem sérti; a rómaiaknál fas volt mindaz, ami az istenséget és a neki szentelt dolgot megillette. Később a vallási normák összességét értették ezen fogalom alatt. A fas szabályainak egy része

H. L. A: The Concept of Law, 1961.

²⁴ Földi-Hamza: A római jogi története és intézményei. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999, 27. o.

²⁵ A görög nomos szó ennek megfelelője lehet. A nomos egyaránt jelent szokást is.

²⁶ Földi-Hamza: i. m. 28. o.

²⁷ Takács György: Jogászok – latinul. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2000, 353. o.

a középkori kánonjoghoz hasonlóan közjogi jelleggel bírt, mint *ius sacrum*, *ius divinum*.²⁸

II. 1. 4. *Lex*

A szokásjog mellett a római jog legrégebb tárgyi jogforrása a törvény (*lex*), amely eredetileg a szigorúan előírt módon írásban megszövegezett és a népgyűlések által megszavazott, szabályszerűen kihirdetett határozatokat jelentette. Ennek a meghatározásnak megfelelő törvény az ún. *lex lata* vagy *rogata*: meghozott, megszavazott törvény.²⁹

A római jogtudósok világosan látták a jog (*ius*) és az erkölcs határait. Ugyanakkor egyáltalán nem gondolták azt, hogy a jog érték nélküli szabályozó lenne csupán. Celsus szállóigévé lett szavai szerint: „*ius est ars boni et aequi* – a jog a jó és a méltányos művészete.”³⁰ A jog ugyanis a római felfogás szerint nem egyszerűen az állam által kikényszerített normák összessége; a jogi norma megalkotásának és alkalmazásának a célja, fogalmi eleme, hogy érvényre juttassa az igazságosságot (*iustitia*). Ennek megfelelően nemcsak erkölcsi, hanem a jogi parancs is előírja az emberi élet három alapszabályát: „*honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* – tisztességesen élni, mást meg nem sérteni, mindenkinek megadni azt, ami őt megilleti.”³¹ Nem arról van tehát szó, hogy az erkölcsi vagy egyházi szabályokat a jog erejével ki kellene kényszeríteni, hanem hogy a jogszabályokat az említett erkölcsi eredetű, de jogi tartalmat nyert alapelvekből kell értelmezni és alkalmazni.³² A római jogtudósoknál megvolt a jog erkölcsi megalapozása és nem álltak messze Georg Jellinek jogfilozófiájától, aki a jogot erkölcsi minimumként határozta meg.³³

A római jog továbbélése mellett kialakult a kánonjog is. Max Weber rámutatott arra a jelenségre, hogy Nyugaton a kánonjog és a továbbélő római jog (profánjog) kettőssége a kezdetektől fennállt.³⁴ Szmodits Jenő szerint a Nyugat jogának hármasszetezőjével kell számolnunk: 1. törzsi jogokkal pl. germán népjogok. 2. a *primus inter pares* kánonjoggal 3. a továbbélő római joggal.³⁵ A nyugat-európai jogfejlődésben mind a három jog megtalálható volt. Idővel mégis a kánonjog került előtérbe. Miből eredt Nyugaton a kánonjog primátusa? Szmodits Jenő erre a kérdésre két választ ad: egyrészt abból, hogy az egyházi jogszolgáltatás IV. századi kiépülése után lehetőségük volt a peres feleknek a világi bíró helyett a püspöki jogalkalmazást választani. Másrészt a királyi kancelláriákon egyházi személyek dolgoztak.³⁶ A kánonjog primátusa ezek mellett abból is eredt, hogy a természetjogi megközelítés uralkodó volt az ókorban és a középkorban. Ezek után a természetjogi megközelítés törvény és jog fogalmának az ismertetése következik.

II. 2. *Természetjogi megközelítés*

A természetjogi megközelítés lényege az, hogy az ember által alkotott normatív

²⁸ Uo. 28. o.

²⁹ Uo. 78-79. o.

³⁰ Ulp. D. 1, 1, 1, 1.

³¹ Ulp. D. 1,1, 10, 1.

³² Földi-Hamza: i. m. 29. o.

³³ *Ethisches Minimum*: Jellinek, Georg: Die sozialetische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe. Wien, 1878, 1908²

³⁴ Szmodits Jenő idézi Max Webert In Szmodits Jenő: Multidiszciplináris Jogi tanulmányok, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012, 81. o.

³⁵ Uo. 81. o.

³⁶ Uo. 82. o.

törvény fölött van egy örök, isteni, változhatatlan törvény. A természetjog³⁷ nyugati kultúrkörre gyakorolt hatását többen³⁸ részletesen feldolgozták már.³⁹ A természetjogtan történetét három szakaszra lehet bontani: az első a klasszikus korszak, a második a modern, a harmadik pedig a neoklasszikus természetjogtan. A klasszikus korszakon belül Platón és Arisztotelész munkásságát kell kiemelnünk. Platón szerint összefüggés található a phüszisz (természeti törvényszerűség) és a nomos (emberi törvény, illetve konvenció) között. Arisztotelész pedig ebben az összefüggésben állította, hogy a konvencionális normák mellett van természetes igazságosság is. Nem a pusztán emberi hajlam vagy megállapodás határozza meg a törvények vagy az emberi cselekedetek igazságosságát, hanem egy ezektől független mérce. Ez a mérce nyerte el utóbb a természetjog nevet.

A klasszikus korszakon belül a középkor meghatározó alakja volt Aquinói Szent Tamás,⁴⁰ aki egy hierarchikusan tagolt világrendben gondolkodott. A skolasztikus teológia és filozófia megalapozója azt állította, hogy egyfajta analógia áll fent a nem teremtett (Isten) és a teremtett létezése között. Ez az „*analogia entis*”. Az ember (mint teremtett lény) természete Istenre irányul. Ezért kell igazodnia a dolgok lényegi és megismerhető rendjéhez, amely a *lex naturalis*-ban (természeti törvényben) és a *lex divina*-ban (pozitív isteni törvényben) jut kifejezésre.⁴¹ A törvény és a jog fogalma között különbséget tett: „A törvény nem ugyanaz, mint a jog, hanem annak kifejeződése.”⁴² Francisco Suarez, a salamancai tomista iskola megalapítója Francisco de Vitoria nyomán úgy értelmezte át Szent Tamásnak a törvényre mint „*ratio iuris*”-ra vonatkozó megállapítását, hogy a törvény a szubjektív értelemben vett jog – „amit a törvények megengednek” – alapja.⁴³ A modern természetjog kialakulása voltaképpen négy szerző nevéhez köthető: Hugo Grotius, Thomas Hobbes, John Locke és Samuel Pufendorf.

A kezdeményező szerepet Grotius játszotta, aki szerint a természetjog az ész parancsa. „A természetjog olyannyira változhatatlan, hogy még Isten sem változtathatja meg.”⁴⁴ Grotius a tételes jogot (*ius voluntarium*) két fő részre osztja: emberi jog és isteni jog. Az emberi jogon belül található a belső állami jog és a nemzetközi jog, az isteni jogon belül pedig a természetjog. A természetjogot megpróbálja függetlenné tenni a transzcendenstől, azonban a természetjog bibliai alapjait nem vitatja.⁴⁵ Azt állította, hogy az önfenntartás igenis etikai elv, amelyen minden ismert erkölcsi és társadalmi viselkedéskódexnek alapulnia kell. A természetjog elveit egy bizonyos természetes törekvés, illetve vágy igazolja: az önfenntartás vágya. Ezt pedig még az is megerősítette, hogy Grotius feltételezte, az emberben természeténél fogva benne él egyfajta társulási vágy (*appetitus societatis*). Thomas Hobbes

³⁷ A természetjog és a természeti törvény közötti különbséget lásd: Tattay Szilárd: *Ész, akarat, szabadság, Természetjog és természetes jogok a későskolasztikus gondolkodásban*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.

³⁸ Tierney, Brian: *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law, and Church Law 1150-1625*. Emory University Studies in Law and Religion, no. 5, Scholars Press, Atlanta, Ga, 1997.

³⁹ Kecskés Pál: *Természetjog*. In Magyar Szemle, 1940/5. szám, 321–328. o.; Pokol Béla: *Közelítések a természetjoghoz*. In Szabó Miklós (szerk.): *Natura Iuris. Természetjogtan, jogpozitívizmus, magyar jogelmélet*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002, 93-111. o.; Hegedűs József: *A természetjog időszerűségéről*. In *Társadalomtudomány*, 1939. 19. évf., 153–183. o.

⁴⁰ Tattay Szilárd: *Természetes jogok Aquinói Szent Tamásnál?* In *Állam- és Jogtudomány*, 2017/2. szám, 70–84. o.

⁴¹ Bódig Mátyás: *Természetjogtan*. In Szabó Miklós (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*, Miskolc, 2004. 13–14. o.

⁴² Aquinói Szent Tamás: *Summa theologiae* II-II q. 57 a. 1 ad 2. Vö. Gecse Gusztáv, *Iustitia*, Aquinói Tamás tanítása az igazságosságról. Szemelvények a *Summa Theologica* II. részéből, In *Világosság*, 1972/12. szám, Melléklet.

⁴³ Suarez, Francisco: *De legibus ac Deo legislatore*. Luciano Perena (szerk.) 8 kötet, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1971. 81. o.

⁴⁴ Grotius, Hugo: *A háború és béke jogáról* I kötet. Pallas Stúdió, Attraktor Kft, Budapest, 1999, 35. o.

⁴⁵ A következő bibliai hivatkozásokkal támasztja alá a természetjog bibliai alapjait: 1Móz 18, 25; Ézs 5,3; Ezékiel 18,25; Jeremiás 2,9; Miquéás 6,2; Róma 2,6; Róma 3,6.

egy univerzális emberi érzésben és az ahhoz kapcsolódó vágyban kereste a gyakorlati észszerűséget kifejező természeti törvény alapját: a haláltól való félelemben és a biztonság utáni vágyban.⁴⁶ A jog és a törvény fogalmai közé áthághatatlan vonalat húz: „A *ius* és a *lex*, vagyis a jog és a törvény fogalmakat rendszeresen összekeverik, mégis meg kell különböztetünk őket, mivel a jog azt a szabadságot jelenti, hogy megtehetünk-e valamit vagy sem, ezzel szemben a törvény azt határozza meg és teszi köteleességünké, hogy mit tegyünk, és mit ne tegyünk. A törvény és a jog tehát éppúgy különbözik egymástól, mint a kötelezettség és a szabadság, amelyek pedig egy és ugyanabban a dologban összeférhetetlenek.”⁴⁷

A törvény és a jog közötti e szigorú megkülönböztetést Hobbes a természetjog⁴⁸ és a természeti törvény fogalmainak a meghatározásakor is következetesen érvényesíti. Samuel Pufendorf is hasonlóképpen elmélkedett (még ha az emberi természetet másképpen is fogta fel, mint Hobbes), mert a természetjogot bizonyos természetes vágyak kifejeződésének állította be. A természetjog az embertől az önszeretet és a társadalmi ösztön összhangba hozását követeli: „Mindenkinek azon kell buzgólkodnia, hogy az emberi társulás megzavarása nélkül tartsa fenn önmagát.”⁴⁹ John Locke-nál a gyakorlati filozófia tekintetében a döntő kérdés az volt, hogy miképpen jellemezhető az az állapot, amelyben a teremtő helyezte az embereket, és amely meghatározza lehetőségeiket és korlátaikat életük során.⁵⁰ Ezt az állapotot nevezte természeti állapotnak. Úgy gondolta, hogy ezt az állapotot az embert megillető természetes jogok és az embert terhelő természetes köteleességek terminusaiban lehet megfelelően leírni. Ezzel a természetjog problémája hosszú időre az emberi természet jellemzésének, illetve az emberi természetből levezethető maximák (illetve természetes jogok) problémájává vált.⁵¹ John Locke is átveszi Hobbes-tól a törvény és jog, természeti törvény és természetes jog merev elválasztását. Mint kifejti, a természeti törvényt fogalmilag el kell határolni a természetes jogtól: „ugyanis a jog valamely dolog szabad használatának a tényén alapul, míg a törvény megparancsolja, vagy megtiltja valaminek a megtételét. A természeti törvényt eszerint úgy írhatjuk le, mint az isteni akaratnak a természet fényénél megismerhető rendelkezését, amely megmutatja, mi egyezik vagy ellenkezik a racionális természettel, és ennél fogva megparancsolja vagy megtiltja azt.”⁵² Ezt a nézetét később árnyalja a Két értekezésben, ahol azt állítja, a törvény nem annyira korlátozza, mint inkább valódi érdekei szerint irányítja a szabad és értelmes emberi lényeket.⁵³ A törvény célja tehát: „nem eltörölni vagy korlátozni, hanem megóvni és kiszélesíteni a szabadságot.”⁵⁴

A modern természetjog megújítására Immanuel Kant tett kísérletet. Gyakorlati filozófiáját két motívum határozta meg. Az egyik az, hogy szakít a naturalista érveléssel,

⁴⁶ Hobbes, Thomas: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma.* (ford: Vámosi Pál), 2. kötet Kossuth Kiadó, Budapest, 1999, I. XIV. o.

⁴⁷ Hobbes: i. m. 14. fejezet, I: 171. o.

⁴⁸ „A természetjog, amit az irodalomban általában *ius naturalének* neveznek, mindenki számára azt a szabadságot jelenti, hogy önnön erejét akarata szerint lényének, vagyis életének megoltalmazására használhatja, s következképpen mindent megtehet, amit e cél érdekében saját megítélése és értelme szerint a legelőnyösebbnek tart... A természeti törvény, *lex naturalis* az értelem által felismert olyan előírás, vagy általános érvényű szabály, amely megtiltja nekünk, hogy olyasmit tegyünk, ami életünket kiolthatja, vagy ami a megoltalmazására szolgáló eszközöktől megfoszt minket, továbbá, hogy elmulasszunk valamit, amivel véleményünk szerint életünket legbiztosabban megoltalmazhatnánk.”

⁴⁹ Bódig: i. m. 15. o.

⁵⁰ Dunn, John: Locke. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1992, 61. o.

⁵¹ Locke, John: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. Idézi: Bódig: i. m. 16. o.

⁵² Locke, John: *Essays on the Law of Nature: The Latin Text with a Translation, Introduction and Notes.* von Leyden, Wolfgang (szerk., ford.), Clarendon Press, Oxford, 1970, 110. o.

⁵³ Locke, John: *Második értekezés a polgári kormányzatról.* (ford. Endreffy Zoltán), Polis Kiadó, Kolozsvár, 1999, 57. §, 77.

⁵⁴ Uo. A téma részletes kidolgozását lásd: Tattay Szilárd: *Természetjog és természetes jogok viszonya az eszmetörténetben.*

vagyis nem próbálja a gyakorlati ész objektív mércéit a természeti törvényekből levezetni: az ész által posztulált elvként kezelte őket. Kant felállította a Sein (van) és a Sollen (kell) világát.⁵⁵ Az elsőbe tartozik mindaz, amit tapasztalati úton megismerünk, míg a másodikba erkölcsi életünk. Csak az elsőben érvényesülnek a természeti törvények, míg a másodikban az ember az észre támaszkodva önmagának szab törvényt.⁵⁶ Kant gyakorlati filozófiájának másik jellemző vonása abban áll, hogy az ilyen értelemben vett autonómiát valamiképpen maga is megpróbálta regulatív elvek hatálya alá vonni. (Hiszen a természetjog tagadása lett volna, ha azt mondja, az ember tetszése szerint kialakított gyakorlati elveknek engedelmessé válik.) Kant megoldása a gyakorlati törvényre a kategorikus imperatívusra vonatkozó sajátos elképzelés volt. A kategorikus imperatívus attól kategorikus, hogy csak az akarat meghatározására van tekintettel, tehát magának az akaratnak az objektív adottságait juttatja kifejezésre. A kategorikus imperatívus egyfajta módszertani útmutatás, amelynek segítségével tisztázhatjuk egy meghatározott cselekvés helyességét, illetve viszonyát a gyakorlati törvényhez. Arra hív, hogy a cselekvést eszünk próbájának vessük alá.⁵⁷ Ez úgy néz ki, hogy ha valamilyen cselekedetre gondolunk, akkor ehhez hozzá kell rendelnünk azt a maximát (szubjektív alaptételt), amelynek az alkalmazása lehet. Kant érvelése arra épül, hogy a kategorikus imperatívusz képes feltárni, hogy bizonyos esetekben a maximák önellentmondó szándékot takarnak. Bár az is kétséges, hogy ez a módszer valóban képes megmutatni, hogy az összes problematikus gyakorlati elv önellentmondó szándékot jelenít meg. Van egy ennél lényegesen komolyabb gond Kant elképzelésével. Az, hogy nem ruházza fel semmilyen érdemleges tartalommal a jó fogalmát. Ha az ember minden tekintetben megfelel a gyakorlati törvénynek, még mindig a racionalitás kritériumának tesz eleget, azaz, hogy nem keveredik ellentmondásba.⁵⁸ A következő iskola a természetjogon belül a neoklasszikus természetjogi irányzat. Ennek egyik kiemelkedő képviselője Leo Strauss volt. Az álláspontja nem egy új koncepció kifejtését jelentette, inkább a régiók filozófiájának felidézését, illetve kiásását az olyan félreértések alól, amelyek az utóbbi évszázadokban rárakódtak. „A természetjog problémája manapság inkább az emlékezés, sem, mint a tényleges tudás ügye.”⁵⁹ Hogy ez mennyire nem így van, azt a XX. században újra feléledő természetjog mutatja.

Az 1920–1930-as években alakult ki a jogi realizmus iskolája olyan képviselőkkel, mint Otto von Gierke és Friedrich Carl von Savigny; az 1940–1950-es években a hitleri és a sztálini szörnyűségek miatt a természetjogi vonal éledt fel.⁶⁰ A természetjogászok nem tudták elképzelni a jogrendszer a transzcendentális fékek és ellensúlyok rendszere (checks and balances) nélkül.⁶¹ Harold Berman, Lon Fuller, Jerome Hall, David Daube kezdtek visszatérni a jog fogalmának interdiszciplináris, szélesebb meghatározásához. Harold J. Berman (1950–2000) erőfeszítéseit különösen is ki kell emelnünk. Berman szerint a jog sokkal több, mint az állam szabályai, és fontos, hogy azokat hogyan alkalmazzuk és analizáljuk konkrét esetekben. A jog egy társadalmi aktivitás, amelyet a hatalmasságok alakítanak és személyekre alkalmaznak. A jog fogalma szerint magába foglal szabályokat, olyan társadalmi és politikai aktivitás, amely alakít, kötelez és válaszol a szabályokra. A hatóságok alakítják a jogot, de a jog hosszú társadalmi fejlődés eredménye. A szokások mintákká válnak, a minták

⁵⁵ Kant, Immanuel: A tiszta ész kritikája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 193–204. o.

⁵⁶ Kant, Immanuel: A gyakorlati ész kritikája. In Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991, 118–119. o.

⁵⁷ Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikája. In Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája. Gondolat, Budapest, 1991, 319. o.

⁵⁸ Uo. 19.

⁵⁹ Strauss, Leo: Természetjog és történelem. (Ford: Láncai András), Pallas Studio 1999, 12. o.

⁶⁰ A magyar jogfejlődés bemutatását lásd.: Szabadfalvi József: Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014.

⁶¹ A természetjog részletes bemutatását lásd.: Szabó Miklós (szerk.): Natura Iuris, Természetjogtan – jogpozitivizmus – magyar jogelmélet, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.

szabályokká, a szabályok törvénygyűjteményekké, a törvénygyűjtemények alkotmányokká, az alkotmányok egyetemes nyilatkozatokká. Az állam mellett számos egyéb intézmény vesz részt a jogalkalmazásban.⁶² A szabályok, szokások, egyházak, vállalatok, civil szervezetek éppúgy részesei az állami jogi rendszernek, mint az állam. Számos más norma a formális jogszabályok mellett részt vesz a jogi elvárásokban. Minden személy joggal kapcsolatos magatartását – jogkövetés, joggal való szembenállás – meghatározzák a személyi jellemvonások: osztály, nem, kultúra, tapasztalat, jellem, ideológia, hit.

A természetjogi megközelítés hangsúlyozza a jog erkölcsi tartalmának a fontosságát. Illetve azt a tételt, hogy egy törvény természetjogilag akkor törvény, ha megfelel a természetjog kritériumainak. A törvény igazságos, van erkölcsi alapja. Ezekben az esetekben tehát egyenlőségjel tehető a jog és a törvény közé. Egyéb esetekben semmiképpen sem.

II. 3. Jogpozitivisták megközelítés

A jogban a pozitívizmus felé való fordulás két lépcsőt eredményezett. Az első a tudományos előrelépés volt, melyet a modern természettudományos forradalom inspirált Kopernikustól Newtonig. Európa és Észak-Amerika jogászai olyan módszerek kialakításán fáradoztak a jog fogalmát illetően, amit a matematika és fizika is használt.

A jog fogalmát illetően kialakult tudományos „útkeresés” a jogon belül nem csupán a vetélkedés professzionális gyakorlata volt, hanem egy komoly törekvés arra nézve – még ha néhány egyetemen ez kétségbeesett kísérletnek is számított –, hogy megmutassa, a jognak önálló helye van a pozitív tudományok területén, nem kell alárendelve lennie a teológiának, filozófiának, politikai hatalomnak. Ennek eredményeképpen a késő XVIII–XIX. században számos törvénykönyv, alkotmány, enciklopédia, szótár és más jogi produktum született, amelyek még mindig hasznosak, és amelyek előtt meghajolhat a mai kor tudósa is.

A második lépcsője a pozitivisták fordulatnak annak filozófiai vetülete volt. Az új irányzat, a jogi pozitívizmus, jogi formalizmus – analytical jurisprudence – a jog tárgyát leszűkítette a legjelentősebb lényegi részére. Ha a fizika leredukálódott a mozgás tanulmányozására, a biológia a darwinizmusra – az erősek túlélnek –, akkor a jog csupán a lényegre, önmagára összpontosított. Ennek az irányzatnak a summája, hogy a tételes jogon felül nem ismer el egy öröktől fogva meglevő természeti törvényt. A jog erkölcsi alapját is tagadja.

A jogpozitivisták formula a XIX. században alakult ki. A jogpozitívizmus kiemelkedő szerzői közül a következőket kell megemlítenünk: Jeremy Bentham és John Austin, Hans Kelsen, Herbert Hart, Jozeph Raz.

Jeremy Bentham és John Austin elméletének a kulcsfogalmai a parancs és a szuverén. Elméletükben a jog fő fogalmát a parancs adja. (Innen az imperatív jelző, amivel gyakran jellemzik a korai pozitívizmust: a jogi norma a parancs általános kategória alá fogható, annak egyik típusa. Vagy még pontosabban a jog azon általános parancsok összessége, amelyek a szuveréntől mint politikai fölérendelttől származnak.) A parancs pedig nem más, mint valaki arra vonatkozó akarátának a kifejezése, hogy egy másik személy miként cselekedjen, és valamilyen joghátrány kilátásba helyezése arra az esetre, ha az illető mégsem ennek megfelelően cselekszik. Bentham és Austin elméletét egy sajátos redukcionizmus jellemzi. Ez abban a törekvésükben mutatkozik meg, hogy mind a kötelezettséget, mind a szuverént olyan fogalmak segítségével kívánták megragadni, amelyek maguk nem feltételeznek semmilyen homályos metafizikát.

⁶² Witte, John: *Laws in Reformation Theology and Modern Legal and Political Evolution* In Welker, Michael – Etzelmüller, Gregor (Ed.): *Concepts of Law in the Sciences, Legal Studies, and Theology Religion in Philosophy and Theology* 72, Mohr Siebeck, Tübingen, 2013, 231. o.

Hans Kelsen elméletének egyik nagy érdeme volt, hogy szakítva mind a Bentham és Austin imperatív szemléletével, mind módszerük redukcionizmusával rámutatott arra, hogy a jog nem jellemezhető pusztán empirikus terminusokban. Kelsen a korábbi pozitivisták elméletekkel szemben az állam fogalmát nem tartotta tisztán empirikus úton elemezhetőnek, és úgy vélte, az csak egy normatív elmélet keretei között közelíthető meg. Kelsen azonban tovább is ment ennél, és elméletének egyik markáns, a többi pozitivisták gondolkodótól is megkülönböztető sajátosságát éppen az adta, hogy tagadta az állam és a jog konceptuális szétválasztásának a lehetőségét.⁶³ Kelsen szerint léteznie kell egy olyan jogi normának, amelyre az összes többi norma érvényessége visszavezethető, maga azonban nem egy másik normából származtatja érvényességét. Kelsen ezt a normát nevezi hipotetikus alapformának: egy jogrendszer valamennyi normája végső soron ebből a normából származtatja az érvényességét, magának az alapnormának az érvényessége azonban nem bizonyítható, az pusztán feltételezett. Ezt a felfogást nevezhetjük az igazoltságon alapuló normativitásnak.

Herbert Hart Kelsenhez hasonlóan hibásnak találta a klasszikus pozitívizmus imperatív szemléletét és redukcionista módszertanát. Ugyanakkor Kelsentől eltérően Hart a jogot elsősorban nem normarendszerként, hanem egyfajta társadalmi gyakorlatként fogta fel, s úgy gondolta, a jogszabályok és a jog normativitásának magyarázatában kitüntetett helyet kell elfoglalnia azon emberek perspektívájának, akik számára a jog magatartási mintát kínál. A szabályok úgynevezett gyakorlatközpontú elemzésében Hart fontos szerepet szánt a társadalmi szabályok empirikusan is megfigyelhető oldalának, hiszen egy társadalmi szabály létezése szerinte feltételezi az emberek egybeeső magatartását: csak akkor mondhatjuk, hogy az is egy szabály, hogy például az embereknek le kell venniük a templomban a kalapot. A szabály nem egyszerűen leír egy magatartást, hanem cselekvési indokként, a nem szabálykonform esetén a kritika alapjaként szolgál. A korábbi pozitivisták úgy gondolták, hogy minden szabálynak ugyanolyan logikai szerkezetűnek kell lennie, éppen ezért mind Bentham és Austin, mind Kelsen szabályfelfogása alapvetően monista természetű. Hart ezzel szemben arra a következtetésre jutott, hogy az az igyekezet, hogy az első látásra különböző szabályokat egyazon logikai sémára vezessük vissza, eltorzítja a jogról alkotott felfogásunkat, éppen ezért szorgalmazta a szabályok monista felfogásával való szakítást. Álláspontja szerint a kötelezettséget megállapító és felhatalmazó szabályok logikai szerkezete ugyanis alapvetően különbözik egymástól: az előbbiek azt mondják meg, hogy mit kell tennünk, akár akarjuk azt, akár nem, még a felhatalmazó szabályok azt mondják, hogy ha meg akarunk valamit tenni, akkor azt hogyan tehetjük meg.⁶⁴ Joseph Raz képviselte azt a nézetet, mely szerint a szabályokat mint sajátos gyakorlati indokokat érthetjük meg a legjobban. Hart elmélete ezt nem érvényesítette következetesen; ez a feladat tanítványára, Joseph Razra maradt. Raz jogelméletének háttérét valójában a gyakorlati indokok egy átfogó elmélete adja.⁶⁵ Ebben a jogfelfogásban kitüntetett szerepe van az autoritás fogalmának: a jogi normák megkülönböztető vonása Raz szerint autoritativ jellegűek. Ezek a normák a gyakorlati indokok speciális típusai, melyek sajátos szerepet töltenek be a gyakorlati érvelésben: olyan tartalomfüggetlen és preemtív indokok, amelyeket az autoritással rendelkező szervek azzal az igénnyel bocsátanak ki, hogy cselekedeteink számára önmagukban elégséges indokként szolgáljanak.

A jog az a konkrét szabály, amit a politikai hatalom alkot, és a bíróságok alkalmazzák. Más egyéb intézmények és gyakorlatok is lehetnek normatívak és fontosak a társadalmi koherenciában, de ezek nem tartoznak a jog körébe. Ezek a tárgyai a teológiának, etikának,

⁶³ Kelsen, Hans: A Tiszta jogtan és az analitikus jogelmélet. In Varga Csaba (szerk.): Jog és filozófia (3. kiadás) Szent István Társulat, Budapest, 2001, 184–186. o.

⁶⁴ Györfi Tamás: Jogpozitívizmus. In Szabó Miklós (szerk.) Fejezetek a jogböleseleti gondolkodás történetéből, Bibor Kiadó, Miskolc, 2004, 39. o.

⁶⁵ Raz, Joseph: Practical Reason and Norms (2. kiadás). Princeton University Press, Princeton, 1990.

környezettudománynak, politikának, más humán- és társadalomtudományoknak. Ezek a jogtudomány jól meghatározott területe felett állnak – ahogyan John Austin ezt ki is fejtette.⁶⁶ Ennek az irányzatnak volt egyik élharcosa Oliver Wendell Holmes, a Legfelsőbb Bíróság bírójának, aki a jogot meg akarta fosztani a keresztyén elemektől. Felfogása szerint egy új korszakba léptünk, ez az új kor „a hit kora a törvényben”. Holmes kijelentette, el kell távolítani az egyház és papság által meghatározott hitet. Hitvallása az volt, hogy ne az ember, hanem a jog uralkodjon. Ennek az új kornak a katekizmus egy új esetjog volt. Kánonja az új törvénykönyvek, egyháza a tárgyalóterem, ahol a jogi formalizmuson keresztül kapjuk meg az igazságot. Zsinata pedig a Legfelsőbb Bíróság, amely olyan magabiztossággal adta ki a maga tételeit, mint a niceai, augsburgi vagy a trenti zsinat. „A jognak az élete nem a logika, hanem a tapasztalat. Általános elvek nem döntenek el konkrét ügyeket. A jognak nem szükséges, hogy erkölcsi alapjai legyenek. Annak kellene örülnöm, hogy ha ki tudnánk dobni a jogból az egész erkölcsi frazeológiát, úgy gondolom, hogy ezek eltorzítják a jogot.”⁶⁷

A tanulmány elején feltettük a kérdést: egyenlőségelet tehetünk-e a jog és a törvény fogalma közé? A római jog szerint korlátozott mértékben. A pozitivisták szerint igen. A természetjogászok szerint csak akkor, ha a tételes jog megfelel bizonyos kritériumoknak (jog erkölcsi alapja). A tanulmány végén bemutatjuk az interdiszciplináris jogtudományi irányzatot.

II. 4. Interdiszciplináris jogtudomány

A jogpozitivizmus nem tudta a jogot tágabb értelemben meghatározni. Az 1970-es évek után a nyugati jogászok kezdtek visszatérni a más tudományoknál látott módszerekhez. Ez az idő tekinthető az interdiszciplináris jogtudomány születési idejének, amely ma is meghatározó a nyugati jogi egyetemeken. Ez egy holisztikus, realiztikus megközelítése a jognak, amely figyelemmel van a kontextusra és más tudományokra is.

Az 1970-es években számos interdiszciplináris megközelítés került a jogi közvélemény fő áramlatába, kombinálva a jogtudományt a történelemmel, filozófiával, közgazdaságtannal, politikával, szociológiával. Az 1980–1990-es években új interdiszciplináris jogi megközelítések születtek, összekapcsolva a jogot az antropológiával, az irodalomtudománnyal, a környezettudománnyal, illetve a vallástudománnyal, így a keresztyéniséggel is.

Keresztyén és más vallásos tudósok, akik a jogot és a vallást tanulmányozták, hívták fel a figyelmet a vallás jogi dimenziójára és a jog vallási dimenziójára. Hiszik, hogy a vallás adja meg a „jog lelkét”, inspirálja a tradícióra, rítusra és az igazságra. A jog ad a vallásnak struktúrát, és bátorítja a rendre, szerveződésre, ortodoxiára. A jog és a vallás ugyanazokkal a fogalmakkal dolgozik: vétség, engedelmesség, szövetség, és ugyanazokat a módszereket is használja, mint az etika, retorika, hermeneutika.

A vallás és a jog egyensúlyban tartja egymást, amikor olyan fogalmakkal dolgoznak, mint igazság, kegyelem, szabály, méltányosság, fegyelem, szeretet. Ez a dialektikus viszony adja ennek a két tudománynak az élet-dimenzióit, a vitalitást és az erőt.⁶⁸ Biztosra vehetjük, hogy a teológia és a jogtudomány szférái egyszerre konvergálnak, ugyanakkor ellent is mondanak egymásnak. Minden vallásos hagyomány ismeri a teonomizmust és az

⁶⁶ Austin, John: *The Province of Jurisprudence Determined, Being the First of a Series of Lectures on Jurisprudence, The Philosophy of Positive Law*. J. Murray, London, 1861-63. Idézi: Witte i. m. 228. o.

⁶⁷ Wendell Holmes, Oliver Jr: *The Common Law*. Little, Brown and Company, Boston, 1881. Idézi: In Welker, Michael – Eitzelmüller, Gregor (ed.): *Concepts of Law in the Sciences, Legal Studies, and Theology Religion in Philosophy and Theology* 72, Mohr Siebeck, Tübingen, Germany, 2013, 229. o.

⁶⁸ Witte: i. m. 232. o.

antinomizmust – tehát a túlzott törvényeskedést és a vallás túlspiritualizálását, minden jogi tradíció ismeri a teokráciát és a totalitarizmust – azaz a túlzott szakralizációt és a túlzott jogi szekularizmust. A meghatározó valóság, hogy a jog és vallás, teológia és jog dialektikus viszonyban van egymással. Minden főbb vallási tradíció arra törekszik, hogy a jog segítségével megteremtse az egyensúlyt a racionális és misztikus, a prófétai és papi, a szervezeti és spirituális között. Minden fontosabb jogi tradíció harcol a pusztán formális struktúrák ellen, amelyek nem tartalmazzák az emberek hitét és ideáit. Jog és vallás különálló területek és az emberi élet tudományai, de dialektikus interakcióban, állandó határátlépések és egymást megtermékenyítő küzdelmek közepette állnak egymás mellett.⁶⁹

Ez az interdiszciplináris megközelítés hozhat új szempontokat a nomos pneumatológiai értelmezésében.

Ez új szemléletű (pneumatológiai), interdiszciplináris megközelítését jelenti a klasszikus teológiai törvény és evangélium témának. A törvény és evangélium teológiai fogalmának a Szentírásban és a teológiatörténetben való kibontása önmagában „felér” egy doktori dolgozattal. Jelen tanulmány célja kapcsolatot találni a teológia és a jogtudomány, azon belül a Szentírás által leírt belső szabadság és a jog által biztosított külső szabadság között.

A teológia álláspontja szerint a Szentlélek munkája annyira komplex,⁷⁰ hogy nem szűkíthető csupán a teológia és egyház falai közé.⁷¹ „Isten Lelkének a munkája nem szűkíthető le az istentiszteleti helyekre és kultuszi összejövetelekre. A Lélek hatása következtében gyűjtetik össze Izrael a népek közül, a Lélek tevékenységének köszönhetően gyógyulnak meg azok, akiknek összetört a szívük.”⁷² A Szentlélek vezet el minden igazságra,⁷³ tanít⁷⁴ és megmutatja, hogy az ószövetségi törvény hármasság jelleme az igazság, az irgalom és istenismeret.⁷⁵

A Szentlélek, ahol megjelenik, ott a szeretet, az irgalom és igazság erőterét hozza létre.⁷⁶ „A Lélek hatása nem kerüli ki a világot, hanem a világot legyőző és az életet megújító hatás. A Lélek nem készlet senkit sem kimenekülésre ebből a világból, hanem éppen ebben a világban éri el a test feltámasztását és az örök életből való részesülésünket – s pontosan ezáltal valósítja meg a mulandónak a megújítását és átformálását.”⁷⁷

⁶⁹ Uo. 232. o.; J.Berman, Harold: *The Interaction of Law and religion*, TN, Abingdon Press, Nashville, 1974.; *Law and Revolution*, vol 1, *The Formation of the Western Legal Tradition*, Harvard University Press, Cambridge, 1983.

⁷⁰ Kálvin teológiája a Szentlélek munkáját koncentrikus körökben ábrázolja: „A három koncentrikus körből a mindent átfogó, legszélső hatáskör az egész teremtés a maga összes rendjével és az állati létezésig emelkedő ösztönös tudatlanságával; a második szűkebb kör az észszerű emberi élet a maga történelmi alakzataival; a legbelső kör a kiválasztottak lelki- szellemi életének birodalma. A Szentlélek a természet, történelem és az üdvtörténelem e hármasságában úgy munkálkodik, hogy azokat kívülről befelé haladva célszerűen egymásra vonatkoztatja.” Hegedűs Lóránt, *Kálvin teológiája*, Budapest, Lorántffy Zsuzsanna Nőegylet, 2017, 98–99. o.

⁷¹ A római katolikus teológiával szemben valljuk, hogy nem a Szentlélek van hozzákötve a teológiához és egyházhoz, hanem az egyház és a teológia a Szentlélekhez. Római értelmezés: *Ubi ecclesia, ibi Spiritus Sanctus*. Reformatori értelmezés: *Ubi Spiritus Sanctus, ibi ecclesia!* Ezt a két szöveg ellentétben álló szemléletet, hivatkozással Irenaeusra, II. János Pál 1979. május 30-án tartott vatikáni audienciáján egy mondattá gyúrva jelentette ki: „*Ubi enim Ecclesia, ibi et Spiritus Dei; ubi Spiritus Dei, illic Ecclesia et omnis gratia: Spiritus autem veritas*” („Where the Church is, there is also the Spirit of God; and where the Spirit of God is, there is the Church and all grace: the Spirit is truth.”) (St Irenaeus, *Adversus Haereses*, II, 24, 1: PG 7, 966.) Cit. [www.vatican.va > audiences > documents > hf_jp-ii_aud_19790530](http://www.vatican.va/audiences/documents/hf_jp-ii_aud_19790530)

⁷² Uo. 155. o.

⁷³ Jn 16,13.

⁷⁴ Jn 14,26.

⁷⁵ A törvénynek ezt a hármasság tagolását lásd: Welker, Michael: *Isten Lelke. A Szentlélek teológiája*. (ford: Békefy Lajos és Békefy-Röhring Klaudia), Exit Kiadó, Debrecen-Kolozsvár, 2018, 119. o.

⁷⁶ Uo. 221. o.

⁷⁷ Uo. 251. o.

A pneumatológiai megközelítés adja meg azt az egyensúlyt, ami a külső és belső, az igazság és a szeretet, a méltányosság és a jogkövetkezmények között fenn kell álljon.

Nem lehet a törvény úgy méltányos, hogy a jogbiztonságot, és a társadalmi rendet veszélyeztesse.

A pneumatológiai megközelítés felhívhatja az egyén és a közösség figyelmét arra, „hogy az embernek nem kell kiszolgáltatnia magát olyan erőknek, amelyek lehetetlenné teszik az élet megújulását.”⁷⁸ „És amikor eljő, megfeddi a világot bűn, igazság és ítélet tekintetében. Bűn tekintetében, hogy nem hisznek én bennem. És igazság tekintetében, hogy én az én Atyámhoz megyek, és többé nem láttok engem. Ítélet tekintetében, pedig hogy e világnak fejedelme megítéltetett.” (Jn 16, 8–11)

A Szentléleknek van kijelentése a bűn tekintetében.⁷⁹ Ez a fajta megközelítés meggazdagítja a jogtudományt a bűncselekmények megelőzése vonatkozásában. Rámutat a bűn (sin) és a bűncselekmény (crime) kapcsolatára⁸⁰ megmutatva, hogy minden bűncselekmény mögött ott van a bűn, de nem minden bűn mögött van bűncselekmény. Ezért a teológiai értelemben vett bűn büntetőjogilag nem pönalizálható.⁸¹ Ez a megközelítés felhívja a világi jogalkotó figyelmét arra, hogy a belső szabadságra a legnagyobb veszélyt a bűn jelenti. Az igazság mind a bibliai törvény, mind a világi törvény fő jellemzője kell, hogy legyen. Tisztában vagyunk azzal, hogy az igazság nem jogi fogalom⁸², mégis az igazság talajából kellene, hogy származzanak nemcsak az egyházi, hanem a világi jogszabályok is. Nemcsak azért, mert igazság nélkül nem beszélhetünk jogszerű törvényről, hanem azért, mert Jézus azt mondja, hogy „megismeretik (ginōskō) az igazságot, és az igazság megszabadít (eleuteroō) titeket.”⁸³ Azaz az igazság megismerése tulajdonképpen egy személy, Jézus Krisztus megismerését jelenti. Őt is ismerni pedig a szabadság. Továbbá ez azt is jelenti, hogy az igazságot ki kell mondani és ki is kell állni az igazság mellett. Ez egy mindent relativizáló

⁷⁸ Uo. 252. o.

⁷⁹ Ezzel kapcsolatosan lásd: Welker, Michael: Teremtés és valóság. Kálvin Kiadó, Budapest, 2007, 126–139. o.

⁸⁰ A morál és a büntetőjog kapcsolatára vetítve ez azt jelenti, hogy az erkölcsileg és büntetőjogilag releváns magatartások köre metszi egymást. „Bibó István megállapítása szerint a büntetőjog nem lehet teljes egészében az erkölcsi normák rendjének a része, mivel más társadalmi funkciót tölt be, másrészt minden különbözősége mellett is a társadalmi szabályoknak oly területét jelenti, mely különösképpen az erkölcs megítélése alá esik.” Lásd: Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Korona Kiadó, Budapest, 2004, 27. o.

⁸¹ Ennek a megállapításnak a felekezeti református egyházjogi szabályozásban is helyt kellene kapnia. Ebből a szemléletből következően a lelkészek választását nem a fegyelmi felelősségen belül kellene tárgyalni, hanem nagyobb hangsúlyt kellene kapnia a prevenció mind a három formájának, illetve a lelkigondozásnak és a szupervízióknak. Lásd: Ormóshegyi Zoltán: Egyházi bíráskodás ma, a reformáció szemszögéből. In Collegium Doctorum, 2017. 13. évf. 2. szám, 171–176. o.

⁸² Volt olyan időszak (a szocialista polgári eljárás célja az anyagi igazság, majd az igazság kiderítése) a magyar polgári eljárásjog történetében, amikor a per céljának a meghatározása összekapcsolódott az igazság kiderítésének a követelményével is. „Ez az igazság, amely elismertetését külső tényezőknek, az állam bírói hatalmának és az ítéleti formának köszönheti: az alaki igazság. A bírói ítélet az anyagi igazságnak csak akkor felel meg, midőn a konkrét jogesetben a jog eszméjét csorbítatlanul érvényre juttatja s ennek megfelelően a jogérzetet teljesen kielégíti.” Falcsik Dezső: A polgári perjog tankönyve. 3. kiadás, Budapest, 1910, 12.; A jogirodalom a „félreértelmezett” anyagi igazság helyett, az objektív igazság kifejezés használatára tért át. A tényállást a bíróságok az igazságnak megfelelően kellett kideríteni. Az 1999-ben újrafogalmazott Pp-ben a törvényhozó feladta azt a célt, hogy a polgári jogviták eldöntését az igazság alapján biztosítsa. A bíróságok a polgári perben nem célja az igazság kiderítése. E lényeges változásokat a törvényhozó azzal indokolta, hogy „a bíróságtól és magától a Pp.-től elvárható „igazságosságkövetelmény” tartalma és mibenléte több vonatkozásban is elavult, a törvény célját, rendeltetését kijelölő korábbi megfogalmazás meghaladtá vált. Az Alkotmánybíróság már a kilencvenes évek elején kimondja azt, hogy az anyagi igazság kiderítésére nincs alkotmányos garancia. [9/1992. (I. 30.) AB határozat]. A jogvita igazságos eldöntése helyébe lépő új cél - Az emberi jogok európai egyezményének – 6. cikkében foglalat tisztességes eljárás követelményével összhangban – a jogviták pártatlan eldöntését kívánja biztosítani.” Lásd: Kengyel Miklós: Magyar polgári eljárásjog. Osiris Kiadó, Budapest, 2012, 33. o.

⁸³ Jn 8, 32.

korban egyre nehezebb, amikor elmosódtak a határok az igazság és a gazság között.

Az ítélet pedig mind a Szentírásban, mind a jogtudományban⁸⁴ meglehetősen fontos fogalom.

A magyar polgári perrendtartásban az igazság kiderítésének a célja már nem is található, viszont ez nem jelenti azt, hogy az igazságnak nem kellene valamilyen formában érvényesülnie a bírósági eljárásokban. Gadó szerint a perrendtartásnak az igazság kiderítése helyett „magának az eljárásnak az igazságosságát kell garantálnia. Az eljárási igazságosság legfontosabb tartalmi jegyei a jogbiztonság elvének megfelelő szabályozása, a bírói független (pártatlan) eljárása, a felek önrendelkezési jogának a figyelembevétele, valamint az eljárás szereplői között az előnyöknek és hátrányoknak a kölcsönösségen alapuló tisztességes (méltányos) elosztása.”⁸⁵

Tisztában vagyunk azzal, hogy ezzel a megközelítéssel „hálátlan feladatra vállalkoztunk”. Gyökössy Endre ezt a maga területére nézve így fogalmazta meg: „... lesznek teológusok és igeolvasók, akik sokallják majd munkámban a pszichológiát. És lesznek pszichológusok s a lélek tudományában jártas olvasók, akik határsértéssel, teologizálással, misztikával fognak vádolni.”⁸⁶ Németh Dávid doktori dolgozatában azonban megtalálva a helyes egyensúlyt, a törvény és evangélium témája alapján fejti ki rendszeres teológiai és gyakorlati teológia gondolatait.⁸⁷ Jelen tanulmányra nézve ez a kritika megfogalmazódhat a teológia és a jogtudomány művelői felől egyaránt.

Schweitzer Gábor ezzel kapcsolatban így fejti ki a véleményét:

„Ormóshegyi Zoltán 'A nomos pneumatikus megközelítése – a teológia és a jog lehetséges találkozási pontjai az egyházjogi törvényben' című írása arra irányul, hogy a Szentírás pneumatikus (Szentlélek általi) megközelítését alkalmazza a jogtudományon belül. A tanulmány azt a nem költőinek szánt kérdést járja körül, hogy miben lehet segítségére a teológia az állami egyházjognak. A szerző véleménye szerint a teológia többek között azzal segítheti az állami egyházjogot, hogy felhívja a jogalkotók és a jogalkalmazók figyelmét arra a szentírási textusra, hogy 'mikor nincs mennyei látás, elvadul a nép'. Azaz az állami egyházjog sem lehet meg 'mennyei látás' nélkül (79. o.). Rá kell mutatni arra, viszi tovább Ormóshegyi a gondolatot, hogy az egyházjog nemcsak ius humanum, hanem ius divinum is (uo.). Biblikus és történelmi példázatokon és párhuzamokon keresztül jut arra a következtetésre, hogy miként az emberi jogokat sem érdemes megfosztani a keresztyén (keresztény) gyökerektől, úgy az állami egyházjogot sem lehet a ius divinumról leválasztani. 'Ezek az elvek nem működnek önmagukban, hanem csak a Jézus Krisztusban való személyes kapcsolat által.' (81. o.). Ehhez a gondolatmenethez csupán annyit fűznék hozzá, hogy az állam világnézeti semlegessége mellett nehezen képzelhető el a ius divinum érvényesítése az idealiter értéksemleges, világnézeti el nem kötelezett állami egyházjogi szabályozás során. Ugyanakkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az állami egyházjog azon vallási közösségek közjogi viszonyait is szabályozza, amelyek számára a pneumatikus megközelítés teológiai szempontból teljességgel elfogadhatatlan lenne.”⁸⁸

A nomos pneumatológiai megközelítésének a gyökerei visszanyúlnak Martin Luther King polgárjogi mozgalmához. Napjainkban angolszász területen a téma kiváló kutatói: a néhai princetoni etika professzor, egykori kedves tanárom Max. Stackhouse,⁸⁹ John Warwick

⁸⁴ Az ítélet a bírósági határozatok egyik formája. „Az ítélet a bíróságnak az az eljárási cselekménye, amellyel a per érdemében dönt, befejezve ezzel az előtte folyó peres eljárást.” Lásd: Kengyel Miklós: i. m. 344. o.

⁸⁵ Gadó Gábor: Az eljárási igazságosság a polgári perben. In Magyar Jog, 2000/1. szám, 18–19. o.

⁸⁶ Gyökössy Endre: Magunkról magunknak, Szent Gellért Kiadó, Budapest, 5. o.

⁸⁷ Németh Dávid: Isten munkája és az ember lehetőségei a lelkipozícióban. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1993, 69–94. o.

⁸⁸ Schweitzer Gábor – Pribula László (szerk.): A jogalkalmazás vitatott területei – Vallásszabadság és egyházjog. In: Állam- és Jogtudomány, 2017. 3. szám, 137. o.

⁸⁹ Stackhouse, Max L: Creeds, Society and Human Rights, A Study in Three Cultures. William B. Eerdmans

Montgomery,⁹⁰ John Witte,⁹¹ valamint a Faith on the Hill szervezet.⁹²

III. Összegzés

Jelen tanulmány célja az, hogy bemutassa a jog és emberi jogok interdiszciplináris megközelítését. Teszi ezt úgy, hogy a törvény fogalmának a meghatározására törekszik a római jog és a jogtudomány két legjelentősebb irányzatának – a természetjogi és a jogpozitivisták – rövid bemutatása által. A szerző célja az, hogy az angolszász jogterületen működő megközelítést a hazai közönség számára is megismerhetővé tegye. A jog interdiszciplináris megközelítésének a szerző egy új módját mutatja be azáltal, hogy a pneumatológia teológiai megközelítését alkalmazza a törvény jogi fogalmának a megközelítésére.

Felhasznált irodalom

Bear, David: Nagyító alatt az egyházügyi törvény: A vallásszabadság védelmében. Wesley János Kiadó, Budapest, 2014, 29. o.

Berman, Harold Joseph: Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition. Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1983.

Bódig Mátyás: Természetjogtan In, Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből (szerk. Szabó Miklós), Miskolc, 2004. 13-14. o.

Falcsik Dezső: A polgári perjog tankönyve. 3. kiadás, Budapest, 1910, 12. o.

Földi András – Hamza Gábor: A Római Jog története és institúciói, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

Grotius, Hugo: A háború és béke jogáról I. kötet. Pallas Stúdió, Attraktor Kft, Budapest, 1999, 35. o.

Gyökössy Endre: Magunkról magunknak, Szent Gellért Kiadó, Budapest, 5. o.

Györfi Tamás: Jogpozitivizmus. In Szabó Miklós (szerk.): Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből, Bibor Kiadó, Miskolc, 2004, 39.

Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): Emberi Jogok, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 529. o.

Hobbes, Thomas: Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma. (ford: Vámosi Pál), 2. kötet Kossuth Kiadó, Budapest, 1999, I. XIV.

Kant, Immanuel: A tiszta ész kritikája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 193-204. o.

Kant, Immanuel: A gyakorlati ész kritikája. In Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991.

Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikája. In Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája. Gondolat, Budapest, 1991, 319.

Kecskés Pál: Természetjog. In Magyar Szemle, 38. évf., 5. (153) szám, 1940. május, 321-328. o.

Kelsen, Hans: A Tiszta jogtan és az analitikus jogelmélet. In Varga Csaba (szerk.): Jog és

Publishing Company, Michigan, Grand Rapids, 1984.

⁹⁰ www.jwm.christendom.co.uk (2020.03. 18.)

⁹¹ www.law.emory.edu/ www.cslr.law.emory.edu (2020.03. 18.)

⁹² www.pewforum.org (2020.03. 18.)

- filozófia (3. kiadás) Szent István Társulat, Budapest, 2001, 184-186.
- Kengyel Miklós: Magyar polgári eljárásjog. Osiris Kiadó, Budapest, 2012, 33. o.
- Kuyper, Abraham: Het Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutionele vrijheden. Een nederlandsche gedachte, Amszterdam, 1874. Magyarul: A kálvinizmus politikai jelentősége, A kálvinizmus mint az alkotmányos szabadságjogok alapja és biztosítója, (ford. Miklós Ödön) Holland-Magyar Református Bizottság, Budapest, 1923.
- Locke, John: Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.
- Locke, John: Essays on the Law of Nature: The Latin Text with a Translation, Introduction and Notes. Wolfgang von Leyden (szerk., ford.), Clarendon Press, Oxford, 1970, 110. o.
- Locke, John: Második értekezés a polgári kormányzatról. (ford. Endreffy Zoltán), Polis Kiadó, Kolozsvár, 1999.
- Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Korona Kiadó, Budapest, 2004, 27. o.
- Németh Dávid: Isten munkája és az ember lehetőségei a lelkigondozásban. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1993, 69-94. o.
- Ormóshegyi Zoltán: Egyházi bírászkodás ma, a reformáció szemszögéből. In: Collegium Doctorum, 2017/2. szám, 171-176. o.
- Raz, Joseph: Practical Reason and Norms (2. kiadás). Princeton University Press, Princeton, 1990.
- Sajó András: Jogosultságok. MTA Állam és Jogtudományi Intézete, Seneca Kiadó, Budapest, 1996, 28. o.
- Schweitzer Gábor – Pribula László (szerk.): A jogalkalmazás vitatott területei – Vallásszabadság és egyházjog. In Állam- és Jogtudomány, LVIII. évfolyam, 2017/3. szám, 137. o.
- Stackhouse, Max L: Creeds, Society and Human Rights, A Study in Three Cultures. William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan, Grand Rapids, 1984.
- Stott, John: Issues facing Christian today, Marshall Regen and Scott, 1984, 78. o.
- Strauss, Leo: Természetjog és történelem. (ford. Láncki András), Pallas Studio 1999, 12. o.
- Szabófalvi József: Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014.
- Szabó Miklós (szerk.): Natura Iuris. Természetjogtan – jogpozitivizmus – magyar jogelmélet. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.
- Szathmáry Béla: Kálvin a kortársunk? In Fazakas Sándor (szerk.): Kálvin időszerűsége, Magyarországi Református Egyház Kálvin Kiadója, Budapest, 2009, 379-380. o.
- Szmodits Jenő idézi Max Weber In Szmodits Jenő: Multidiszciplináris Jogi tanulmányok, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012, 81. o.
- Takács György: Jogászok – latinul. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2000, 353.
- Tattay Szilárd: Ész, akarat, szabadság, Természetjog és természetes jogok a későskolasztikus gondolkodásban, Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.
- Tattay Szilárd: Természetes jogok Aquinói Szent Tamásnál? In Állam- és Jogtudomány, 2017, 58. évf., 2. szám, 70-84. o.
- Tierney, Brian: The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law, and Church Law 1150-1625. Emory University Studies in Law and Religion, no. 5, Scholars Press, Atlanta, Ga., 1997.
- Welker, Michael – Etzelmüller, Gregor (ed.): Concepts of Law in the Sciences, Legal Studies, and Theology Religion in Philosophy and Theology 72, Mohr Siebeck, Tübingen, Germany, 2013, 229.
- Welker, Michael: Isten Lelke, A Szentlélek teológiája, (ford: Békefy Lajos és Békefy-Röhring Klaudia), Exit Kiadó, Debrecen-Kolozsvár, 2018, 119. o.

Welker, Michael: Teremtés és valóság. Kálvin Kiadó, Budapest, 2007, 126-139. o.

Witte, John Jr. – Latterell Justin J.: Christianity And Human Rights: Past Contributions and Future Challenges, 353-385. In Journal of Law and Religion, Vol. 30, No. 3, 2015, 353-385. o.

Witte, John – Alexander, Frank S. (ed.): Christianity and Human Rights: An Introduction. Cambridge University Press, Cambridge, UK , New York, 2010, 155–173. o.

Wolterstorff, Nicholas: Justice in Love. Paperback edition, Emory University Studies in Law and Religion Grand Rapids, William B. Eerdmans, Mich., 2015.

Zlinszky János: Emberi jogok és keresztény etika. In Iustum Aequum Salutare V. 2009/2. szám, 127-132. o.